

زمینه‌های رانت و رانت‌زدایی در قانون برنامه پنجم توسعه

توحید فیروزان سرنقی - استادیار دانشگاه علوم اقتصادی و پژوهشگر ارشد دفتر مطالعات اقتصادی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی
علی نصیری اقدم - عضو هیأت علمی جهاد دانشگاهی و مدیر گروه بخش عمومی دفتر مطالعات اقتصادی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

چکیده

برخلاف فساد، رانت‌جویی در سایه قانون شکل می‌گیرد و رانتها در فرایند تنظیم قوانین تخصیص می‌یابد. از این دیدگاه، عامل اصلی رانت، مداخله دولت است و رانت‌جویی کارهایی است که در راستای اثرگذاری بر وضع قوانین و مقررات با هدف بازتوزیع سود یا ایجاد سود تازه برای گروه یا گروه‌های ویژه صورت می‌گیرد. فزون براین، رانت‌های پدید آمده، همواره بد و ضد توسعه نیست و حتی می‌تواند به رشد اقتصادی یاری رساند. بنابراین، شایسته است هر قانون (مصوب مجلس)، یا مقررات (مصوب قوه مجریه) از دیدگاه رانت‌هایی که ناگزیر در فرایند برنامه‌ریزی درست می‌شود، مورد ارزیابی قرار گیرد.

براین پایه، در این نوشته به بررسی زمینه‌های رانت‌زایی و رانت‌زدایی در فصل اقتصادی برنامه پنجم توسعه کشور می‌پردازیم. دستاورد بررسی نشان می‌دهد که (۱) در مواردی چون مواد ۱۱۳، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹ و بند (ج) ماده ۱۶۱، برخی از رانت‌های موجود حذف شده است؛ (۲) مواردی چون بند الف ماده ۱۲۴ که سهم تعاونیها را تا سال چهارم برنامه در بازار پولی کشور به ۱۵ درصد افزایش می‌دهد، می‌تواند در عمل به رانت بد تبدیل شود؛ (۳) مواد ۶۹ و ۷۸ که به ترتیب بر بهره‌گیری از نام بازرگانی در بازارها (خرده فروشی و عمده‌فروشی) و پشتیبانی از تولید داخلی تأکید دارد، زمینه‌هایی برای رانت ایجاد می‌کند که خوب یا بد بودن آن بستگی به چگونگی اجرا دارد.

پیشگفتار

به توسعه، که بسته به فرایند توسعه، پشتیبانی از بخشها و گروه‌های ویژه را در اولویت قرار می‌دهند، سبب شده است که رانت و رانت‌زدایی و ارزیابی قانونها و مقررات از دید رانت‌جویی، بعنوان موضوعاتی با دامنه‌های گسترده شناخته شود.

در ایران نیز در زمینه توسعه، برنامه‌ریزیهای پنج ساله صورت می‌گیرد و در چارچوب آن موادی گنجانده می‌شود که ناظر بر پشتیبانی از بخش یا منطقه‌ای ویژه، یا ناظر بر محدودیتی ویژه، یا تأکید بر اقدامی خاص است. بنابراین، برنامه ابزاری است برای بازتوزیع منافع و هدایت منابع کشور به زمینه‌های مورد نظر. از این‌رو، خواه‌ناخواه، برنامه مستلزم وضع رانت و حذف رانت

رانتها، بیشتر ریشه در قانونها و مقررات دارد و رانت‌جویی نیز به صورت رقابت بر سر این رانتها تعریف می‌شود. رانت‌جویی، بیشتر از راه اثرگذاری بر وضع قانونها و مقررات دنبال می‌شود. این موضوع در این سالها در نوشته‌های اقتصادی - هم از جهت ارزیابی هزینه‌های رانت‌جویی و هم از دیدگاه منافی که رانتها می‌تواند برای جامعه داشته باشد - ارزیابی شده است. برپایه این بررسیها (مانند بررسی خان، ۲۰۰۰) رانتها می‌تواند خوب یا بد باشد و بسته به نتیجه‌ای که سرانجام بر رشد و توسعه اقتصادی دارد، دسته‌بندی می‌شود. این موضوع و وجود دولتهای توسعه‌خواه در کشورهای رو

● **برخلاف فساد، رانت جویی در سایه قانون شکل می‌گیرد و رانتها در فرایند تنظیم قوانین تخصیص می‌یابد.** از این دیدگاه، عامل اصلی رانت، مداخله دولت است و رانت‌جویی کارهایی است که در راستای اثرگذاری بر وضع قوانین و مقررات با هدف بازتوزیع سود یا ایجاد سود تازه برای گروه یا گروه‌های ویژه صورت می‌گیرد.

خود، کالایی را توسعه می‌دهد که برآورنده خواست بازار باشد. عرضه این کالا در بازار موجب جذب مشتریان تازه به بنگاه می‌شود و چون کس دیگری این کالا را تولید نمی‌کند، بنگاه می‌تواند قیمتی بیش از قیمت رقابتی بر کالا بگذارد و سودی فراتر از سود اقتصادی به دست آورد. بدین‌سان، سودجویی بنگاه مایه انتقال بخشی از اضافه رفاه مصرف‌کننده به تولیدکننده می‌شود. اما این انتقال اضافه رفاه از دیدگاه اقتصادی سودمند است و موجب تقویت پایه‌های اقتصاد می‌گردد.

در روش دیگر، بنگاه تولیدکننده کسانی را استخدام می‌کند تا به نمایندگی از آن با دولت و نمایندگان مجلس لابی کنند و آنها را به گونه‌ای متقاعد سازند که دادن امتیاز انحصاری به یک بنگاه در یک بازار ویژه، مایه افزایش رفاه جامعه می‌شود. اگر لابی‌کنندگان موفق به کسب امتیاز شوند، در اینجا هم بنگاه می‌تواند قیمتی بیش از قیمت رقابتی درخواست کند و بخشی از اضافه رفاه مصرف‌کنندگان را به دست آورد. گانینگ (۲۰۰۰، ص ۴۲۲) به چنین کنشهایی که در سایه آن بنگاه در بازار رقابتی به امتیازی ویژه دست می‌یابد، رانت جویی می‌گوید. از دید تولیسون (۱۹۸۲، ص ۵۸۷) رانت‌جویی عبارت است از «مصرف منابع محدود برای تصرف یک انتقال مصنوعی».

در هر دو نمونه بالا، یک جابه‌جایی رفاه رخ داده است. جابه‌جایی نخست، جایزه بازار به نوآوری بنگاه است و جابه‌جایی دوم، جایزه، رانت یا مازادی است که یک امتیاز دولتی یا قانونی برای بنگاه به ارمغان آورده است. همان‌گونه که در نمودار (۱) دیده می‌شود، در سایه انحصار، تولید از Y^c به Y^m و رفاه جامعه به اندازه مثلث d کاهش می‌یابد. در انحصار سودجویانه، این رفاه از دست رفته زیانی است که به جامعه بار می‌شود تا یک کالای تازه به جامعه عرضه شود. این زیان پس

است و آنچه در این فرایند اهمیت دارد، دانستن این نکته است که برای افزایش رفاه اجتماعی و در راه منافع اجتماعی باید هدف از رانتها مشخص باشد و رانتها در جهت هدفهای توسعه اقتصادی تعریف و تصویب شود. در این صورت، نه تنها انگیزه‌های روشنی برای تشویق عاملان اقتصادی در زمینه‌های ویژه پدید می‌آید، بلکه سودهای مشخصی نیز درست می‌شود که ارزیابی قانونها و همچنین پاسخگویی عاملان اجرایی آنها را آسان می‌سازد.

این پژوهش، با هدف ارزیابی زمینه‌های رانت و رانت‌جویی در برنامه پنجم توسعه کشور، چنین ساماندهی شده است: نخست، نگاهی به متون نظری در زمینه رانت و رانت‌جویی افکنده شده است. در این بخش، رانت از فساد بازشناخته و تأکید شده است که رانت در سایه قانون پدید می‌آید و رانت‌های قانونی، هم می‌تواند شامل فرصتهای مقوم رشد و توسعه اقتصادی باشد، هم عامل بازتوزیع فرصتها در جهت سود گروه‌های رانتجو؛ که این یکی، از دید اقتصادی، ضد توسعه و زیانبار است. بنابراین، با اینکه از توزیع رانت در فرایند برنامه‌ریزی و قانونگذاری، گریزی نیست، باید متوجه آثار رانت‌های پدید آمده بر رشد و توسعه اقتصادی بود. در بخش دوم، زمینه‌های رانت (مثبت و منفی) در فصل اقتصادی قانون برنامه پنجم توسعه، در سه سطح بررسی شده است: نخست، بر رانت‌های حذف شده و تلاش قانونگذار برای رقابت‌گستری تأکید می‌شود؛ دوم، به رانتها و پشتیبانیهای ویژه پرداخته می‌شود که در بخشی یا موضوعی ویژه دیده شده و اثر آن بر رشد ممکن است مثبت باشد یا نباشد. سنجه اصلی در این سطح، اثر نظری رانت ایجاد شده بر رشد اقتصادی است. در سطح سوم نیز به زمینه‌های رانت به صورت عام و کلی و دیگر مواردی پرداخته شده است که به گونه‌ای با رانت پیوند می‌یابد. در پایان، جمع‌بندی مطالب می‌آید.

۱. پایه‌های نظری رانت و رانت‌جویی

۱-۱. تبیین نظری رانت و رانت‌جویی

انحصار، نمونه‌ای کلاسیک برای تبیین نظری رانت‌جویی است.^۱ انحصار دست‌کم از دو راه می‌تواند در یک اقتصاد پدید آید. در یک روش، یک کارآفرین اقتصادی، شماری بازاریاب را به کار می‌گیرد تا پسند بازار را شناسایی کند و سپس، به کمک گروه تحقیق و توسعه

● در ایران در زمینه توسعه، برنامه‌ریزیهای پنج ساله صورت می‌گیرد و در چارچوب آن موادی گنجانده می‌شود که ناظر بر پشتیبانی از بخش یا منطقه‌ای ویژه، یا ناظر بر محدودیتی ویژه، یا تأکید بر اقدامی خاص است. بنابراین، برنامه ابزاری است برای بازتوزیع منافع و هدایت منابع کشور به زمینه‌های مورد نظر. از این رو، خواه‌ناخواه، برنامه مستلزم وضع رانت و حذف رانت است و آنچه در این فرایند اهمیت دارد، دانستن این نکته است که برای افزایش رفاه اجتماعی و در راه منافع اجتماعی باید هدف از رانتها مشخص باشد و رانتها در جهت هدفهای توسعه اقتصادی تعریف و تصویب شود.

از چندی با آمدن دیگران به این بازار، از میان می‌رود. ولی در انحصار رانتجویانه، این زیان جامعه تنها برای جابه‌جایی مازاد رفاه گروهی از شهروندان و تصرف آن از سوی گروه دیگری از شهروندان تحمل می‌شود و همواره محمل آن یک امتیاز قانونی و رسمی است.

۲-۱. هزینه‌های رانت‌جویی

در نمودار (۱) مستطیل π همان مازادی است که از مصرف‌کنندگان به تولیدکنندگان منتقل می‌شود. اگر این مازاد بی‌هزینه جابه‌جا شود، رفاه از دست رفته جامعه، تنها به اندازه d خواهد بود، ولی اگر این جابه‌جایی

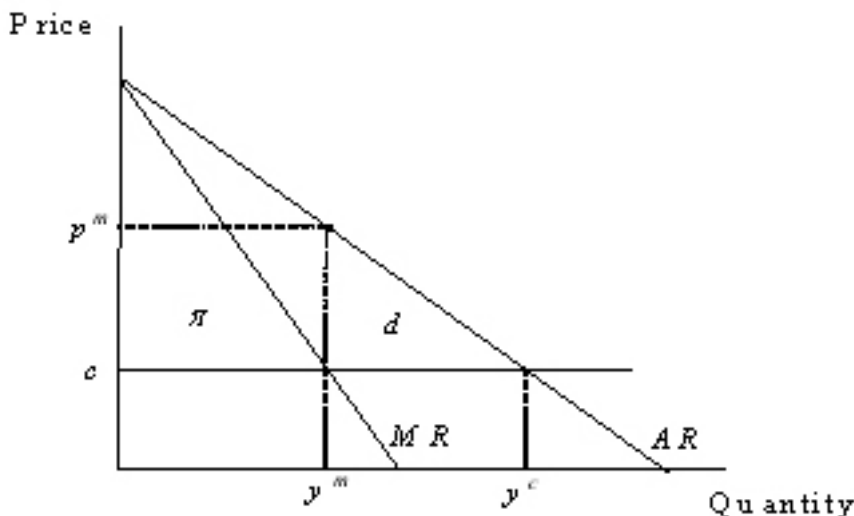
هزینه‌بر باشد، بخشی از مستطیل π یا حتی همه آن از دست خواهد رفت. توجه به این واقعیت که در بیشتر کشورها، شغل رسمی یا غیررسمی بخشی از مردمان لابی‌گری است، دریافتن این نکته را آسان می‌کند که چرا بخشی از منابع (رانت) در فرایند رانت‌جویی از میان می‌رود. تنها در واشنگتن، ۴۰ هزار تن با عنوان رسمی لابی‌گر کار می‌کنند که بنگاهها آنان را برای چانه‌زنی با قانونگذاران استخدام و راهی لابی‌های مجلس و دولت می‌کنند. (Hindriks and Myles, 2007)

بوکانن (۱۹۸۰، صص ۱۲-۱۴) سه‌گونه هزینه رانت‌جویی نشان داده و آنها را از دید اجتماعی زیانبار دانسته است:

۱. تلاشها و هزینه‌های دریافت‌کنندگان بالقوه رانت انحصاری. در واقع گذشته از دریافت‌کننده نهایی حق تولید یا واردات انحصاری، بسیاری کسان برای به‌دست آوردن این رانت رقابت می‌کنند و ممکن است مجموع هزینه ایشان از مجموع رانت قابل توزیع بیشتر باشد که با امید دستیابی به کل رانت توسط یکایک افراد ذینفع هزینه می‌شود.

۲. تلاش کارگزاران دولتی برای به دست آوردن بخشی از هزینه‌های رانت‌جویی (به صورت رشوه) یا تخصیص زمان برای واکنش نشان دادن به درخواست رانتجویان. البته نفس رشوه یک زیان در چارچوب رفاه اجتماعی (اتلاف منابع) نیست؛ رشوه در واقع یک جابه‌جایی منابع از مصرف‌کنندگان به دولتیان است که

نمودار ۱. زیان رفاهی و رانت برآمده از انحصار

رانت (منابع منتقل شده)، بعنوان هزینه تردید می‌کند. او می‌گوید اگر بازی را به صورت یک مجموعه پویا در نظر بگیریم، رانت به دست آمده سودی زودگذر است که همچون پاداشی برای کارآفرینی و نوآوری عمل می‌کند. بنابراین، دانسته نیست که چه زمانی هزینه‌ها با هدف رانت‌جویی پرداخت می‌شود و چه زمانی با هدف کارآفرینی.

ریکتس (۱۹۸۷، ص ۴۶۲) می‌کوشد سودجویی و رانت‌جویی را از هم جدا کند. او می‌گوید اگر از منابع در چارچوب حقوق مالکیت موجود بهره‌گیری شود سودجویی است، ولی اگر برای مبارزه با آن به کار رود، رانت‌جویی رخ داده است. این تعریف از رانت‌جویی نیز نمی‌تواند پذیرفته شود، زیرا ممکن است حقوق مالکیت موجود، از واردات کالایی ویژه جلوگیری کند و مصرف‌کنندگان منابعی برای دگرگون کردن قانون حمایت تخصیص دهند. این حرکت، مغایر رانت‌جویی است.

در برابر، می‌توان رانت‌جویی را مانند فرایندی دانست که از راه آن ساختار حقوقی می‌تواند دستخوش دگرگونی شود. به سخن دیگر، رانت‌جویی انگیزه‌ای برای دگرگون کردن قانونها فراهم می‌سازد که این دگرگونیها در چارچوب تحول نهادی قابل ارزیابی است. داگلاس نورث (۱۹۹۰) در «نهادها، تغییرات نهادی و عملکرد اقتصادی»، با فرق قائل شدن میان سازمانها بعنوان بازیگران بازی و نهادها بعنوان قواعد بازی، تلاش می‌کند «تحولات نهادی» را توضیح دهد. از دید او افراد برای به دست آوردن سود اقتصادی در چارچوب محیط نهادی کنونی، تشکیل سازمان می‌دهند. پس از چندی فعالیت، در می‌یابند که اگر قانونها کمی تغییر کند، سود سازمانشان بهتر تأمین می‌شود. از این رو، فعالیتهای خود را چنان ساماندهی می‌کنند که بتوانند با نفوذ در

● **رانت‌های قانونی، هم می‌تواند شامل فرصت‌های مقوم رشد و توسعه اقتصادی باشد، هم عامل بازتوزیع فرصتها در جهت سود گروه‌های رانتجو؛ که این یکی، از دید اقتصادی، ضد توسعه و زیانبار است. بنابراین، با اینکه از توزیع رانت در فرایند برنامه‌ریزی و قانونگذاری، گریزی نیست، باید متوجه آثار رانت‌های پدید آمده بر رشد و توسعه اقتصادی بود.**

در نمونه انحصار، از گذر تولیدکنندگان انجام می‌گیرد.^۲ آنچه زیان رفاهی است، تلاش برای پرداخت رشوه، رقابت برای دریافت رشوه و پرداخت حق‌الزحمه لابی‌گران است.

۳. اثر منفی رانت‌جویی بر اشخاص ثالث. برای نمونه، افزایش تعرفه برای دادن توان انحصاری به یک تولیدکننده در صنعت الف، ممکن است فعالان در دیگر صنایع را تشویق به دریافت امتیازات مشابه کند.^۳ با این تفاسیر از هزینه‌های رانت‌جویی، نویسندگانی مانند ریچارد پوزنر (۱۹۷۵) هزینه‌های رانت‌جویی را معادل $d+\pi$ در نظر گرفته‌اند و به برآورد آن در صنایع ایالات متحده پرداخته‌اند. در روش پوزنر برای نمونه چنین فرض می‌شود که منافع برآمده از دستیابی به حقوق انحصاری ۱۰۰ میلیارد تومان است و پنج تولیدکننده برای به دست آوردن امتیاز رقابت می‌کنند. اگر تولیدکنندگان به ریسک چندان اهمیت ندهند و با یکدیگر همکاری نکنند، هر یک به اندازه ۲۰ میلیارد تومان برای به دست آوردن این امتیاز هزینه می‌کند و در واقع ارزش کل منابع انتقالی، در رقابت برای به دست آوردن آن، از میان می‌رود.

باسینگر و تولیسون (۱۹۸۰) از این هم فراتر رفته‌اند و می‌گویند ممکن است هزینه‌های رانت‌جویی بیش از $d+\pi$ باشد، زیرا به هنگام رقابت تولیدکنندگان برای به دست آوردن رانت، مصرف‌کنندگان نیز ممکن است متشکل شوند و برای جلوگیری از وضع حقوق انحصاری، مبالغه‌ی هزینه کنند که این هزینه‌ها نیز در واقع قضیه اتلاف منابع است.

با این همه، اتلاف‌آمیز بودن همه هزینه‌های رانت‌جویی و اندازه آن مورد تردید قرار گرفته است. برای نمونه، بروکس و هیدرا (۱۹۸۹، ص ۳۶) استدلال پوزنر (۱۹۷۵) را مورد تردید قرار می‌دهند و می‌گویند: (۱) دستیابی به حقوق انحصاری، همواره یک فعالیت رقابتی نیست؛ (۲) ممکن است رانت‌جویی پیامدهای خارجی مثبت ایجاد کند؛ (۳) ممکن است رانت‌جویان به ریسک چندان اهمیت ندهند؛ (۴) حق انحصاری ایجاد شده، برای یک دوره نیست و ممکن است مزایایی برای چند دوره به بار آورد و هزینه‌های اولیه انتقال را بخوبی پوشش دهد و (۵) ممکن است عرضه منابع برای رانت‌جویی یکسره کشش‌پذیر نباشد و امکان تخصیص برای این منظور پیدا نکند.

لیتل چاپلند (۱۹۸۱) نیز درباره در نظر گرفتن همه

بدین‌سان، برخی از رانتهای به‌علت آثار مثبتی که دارد، رانتهای سودمندی است که گذشته از اثرگذاری بر رشد اقتصادی، با ایجاد انگیزه‌های لازم برای تولید و نظارت بر اطلاعات، نقش بنیادی در کارکرد بازارها دارد. افزون بر آن، نقش سودهای اضافی در انگیزش پیشرفت فنی، رانت دیگری است که به شومپیتر و حتی به تجزیه و تحلیل مارکس از نوآوری در اقتصاد سرمایه‌داری برمی‌گردد. با همه اینها، رانتهای خوب تنها در اوضاع و احوال یکسره مشخص و تعریف شده کارآمد است و اگر این اوضاع و احوال تغییر کند می‌تواند رانتهای بدی باشد (خان، ص ۳-۴۱).

تجربه موفقیت‌آمیز کشورهای آسیای خاوری در دوران رشد اقتصادی چشمگیر آنها، نمونه روشنی از نقش‌آفرینی رانتهای خوب است. این کشورها، که به‌هیچ‌رو از یک ساختار اقتصاد بازار آزاد برخوردار نبودند، توجه بیشتری به تفاوت در رانتهای به‌دست آمده کردند. لازمه این مهم، نوع نگاهی است که دولتها در آسیای خاوری، به رانتهای (مانند یارانه‌ها) داشته‌اند و آنها را در راههایی که از دید اجتماعی سودمند بوده به کار انداخته‌اند (کیم؛ آزدن، ۱۹۸۹، ص ۱۴۵؛ و ما، ۱۹۹۷). این نمونه‌ها، همراه با پیشرفتهای به‌دست آمده در نظریه نئوکلاسیک درباره نقش رانتهای در نوآوری یا انگیزش نظارت بهتر، گویای آن است که رانتهای می‌تواند ارزشهای اجتماعی را بالا برد (استیگلیتز، ۱۹۹۶؛ آکی و دیگران، ۱۹۹۷). ولی همه اینها، به هزینه‌های رانت‌جویی بستگی دارد که می‌تواند از سوی دولت یا گروه‌های سیاسی دنبال شود.

نتیجه کلی آن است که نخست، در فرایند رانت‌جویی (در برابر فرایند به دست آوردن سود)، گونه‌ای جابه‌جایی منابع در میان بازیگران وجود دارد، بی‌آنکه منابع تازه پدید آید؛ دوم، کمترین زیان رفاهی رانت، به اندازه زیان رفاهی انحصار است؛ سوم، بخشی از رفاه جابه‌جا شده در فرایند رانت‌جویی از میان می‌رود و اندازه اتلاف منابع بستگی به چندوچون موضوع دارد؛ چهارم، همه منابعی که صرف رانت‌جویی می‌شود، به‌معنای اتلاف منابع نیست و می‌توان منافعی را برای آن متصور شد و پنجم اینکه در فرایند توسعه و دگرگونی نهادی، برنامه‌ریزی، مقررات‌گذاری و توزیع رانت ناگزیر است و چه بسا، آن‌گونه که خان (۲۰۰۰) استدلال می‌کند، برخی از رانتهای را بتوان افزایش‌دهنده کارایی و رشد دانست.

محافل تصمیم‌گیری و سیاستگذاری، قواعد بازی را به سود خود تغییر دهند. اگر منافع ایشان تضادی با منافع اجتماع نداشته باشد قواعد بازی در جهت رشد و توسعه اقتصادی تحول می‌یابد و گرنه، تغییر رخ داده، تنها یک یا چند سازمان را به هزینه دیگران تأمین می‌کند و به زیان کشور است. در این چارچوب، رانت‌جویی را می‌توان لازمه تحول نهادی دانست ولی نتیجه رانت‌جویی بستگی به همسویی یا ناسازگاری رانت ایجاد شده با منافع اجتماعی دارد.

۳-۱. دسته‌بندی رانتهای خوب در برابر رانت بد

باید این واقعیت را پذیرفت که در فرایند توسعه، دگرگونیهای نهادی گریزناپذیر است و در روند این دگرگونیهای نهادی نیز، پرهیز از وضع مقررات و مقررات‌زدایی ناممکن است. تنظیم مقررات، مستلزم ایفای نقش کنشگران است و تا زمانی که کنشگران در این فرایند نقش دارند، از توزیع رانت گریزی نیست. بنابراین، آنچه در فرایند توسعه اهمیت دارد، چگونگی توزیع رانت است. آنچه بر ایند کلی اثر رانت‌جویی بر رشد و توسعه اقتصادی را نشان می‌دهد، هزینه‌های رانت‌جویی (منابعی که تلف می‌شود)، آثار اجرای قوانین و مقررات، پیامدهای رانت‌جویی و... است.

به هر روی، چنانچه رانت به رشد بینجامد، مانند رانت‌خواری خاندان سوهارتو در اندونزی که به رشد پایدار اقتصادی آن کشور انجامید (فیسمن و میگل، ۲۰۰۸) تا اندازه‌ای پذیرفتنی است و رانت خوب نامیده می‌شود، در غیر این‌صورت، رانت بد و ناپسندی است.

● در فرایند توسعه، دگرگونیهای نهادی گریزناپذیر است و در روند این دگرگونیهای نهادی نیز، پرهیز از وضع مقررات و مقررات‌زدایی ناممکن است. تنظیم مقررات، مستلزم ایفای نقش کنشگران است و تا زمانی که کنشگران در این فرایند نقش دارند، از توزیع رانت گریزی نیست. بنابراین، آنچه در فرایند توسعه اهمیت دارد، چگونگی توزیع رانت است. آنچه بر ایند کلی اثر رانت‌جویی بر رشد و توسعه اقتصادی را نشان می‌دهد، هزینه‌های رانت‌جویی (منابعی که تلف می‌شود)، آثار اجرای قوانین و مقررات، پیامدهای رانت‌جویی و... است.

۱-۴. دسته‌بندی دیگری از رانتهای

خان (۲۰۰۰)، رانتهای را به شیوه دیگری هم دسته‌بندی کرده است: رانتهای انحصاری، رانتهای منابع طبیعی، رانتهای برآمده از جابه‌جایی‌های سیاسی، رانتهای شومپیتری، رانتهای فراگیری، و رانتهای نظارتی و مدیریتی. با این توضیح که رانتهای شومپیتری از نوآوری و خلاقیت مایه می‌گیرد و رانتهای فراگیری نیز نه در پرتو نوآوری، بلکه از راه یادگیری تکنولوژیهای شناخته شده یا گرتنه‌برداری از تکنولوژیهای تازه و همخوان شدن با آنها پدید می‌آید. در این میان، رانتهای نظارتی و مدیریتی نیز رانت یا شبه رانتی است که در چارچوب سود یا بخشی از سود، متوجه مدیران و قدرت نظارت آنان بر زیردستان می‌شود.

چنین می‌نماید که آشکارترین و حساسترین گونه رانتهای برآمده از جابه‌جایی‌های سیاسی است که با مکانیسمهای سیاسی سازماندهی می‌شود. در این گونه رانتهای، مکانیسمهای جابه‌جایی (قانونی و غیرقانونی) متمایز از مالیاتها و یارانه‌ها است و به انباشت دارایی و پیدایش سرمایه‌داران تازه می‌انجامد. از نمونه‌های شناخته شده آن در ادبیات اقتصادی، پشتیبانی دولت از صنایع رو به ورشکستگی است. این پشتیبانی، هرچند

• آشکارترین و حساسترین گونه رانتهای، رانتهای برآمده از جابه‌جایی‌های سیاسی است که با مکانیسمهای سیاسی سازماندهی می‌شود. در این گونه رانتهای، مکانیسمهای جابه‌جایی (قانونی و غیرقانونی) متمایز از مالیاتها و یارانه‌ها است و به انباشت دارایی و پیدایش سرمایه‌داران تازه می‌انجامد. از نمونه‌های شناخته شده آن در ادبیات اقتصادی، پشتیبانی دولت از صنایع رو به ورشکستگی است. این پشتیبانی، هرچند از کاهش درآمد و رفاه کارگران جلوگیری می‌کند، ولی رانت شمرده می‌شود.

از کاهش درآمد و رفاه کارگران جلوگیری می‌کند، ولی رانت شمرده می‌شود. البته همه انتقالات سیاسی رانت نیست.^۴

جابه‌جایی‌هایی که امروزه در کشورهای رو به توسعه به صورت تخصیص زمینهای دولتی، یا پرداخت وامهای آسان و کم‌بهره از سوی بانکهای دولتی انجام می‌گیرد،^۵ از جمله رانتهای برآمده از انتقالات سیاسی است و بسته به ساختارهای اجتماعی، سیاسی و نهادی

جدول ۱. خلاصه‌ای از ویژگی رانتهای

گونه رانت	ایجاد شده از سوی دولت	ساختار حقوق حفظ کننده آن	پیامدهای کارایی	پیامدهای رشد
رانتهای انحصاری	ممکن است	دادن حق به یک عرضه‌کننده در بازار	ناکارآمد	شاید کاهشنده رشد باشد
رانتهای منبع طبیعی	ممکن است	حقوق انحصاری روی منابع طبیعی	کارآمد	فزاینده رشد است
انتقالات سیاسی (شبه رانت)	آری	انتقال حقوق از راه سازوکار سیاسی	خنثی با ناکارآمدیهای انگیزشی ممکن	نامعین: شاید فزاینده رشد باشد
رانتهای شومپیتری	ممکن است	حقوق روی مالکیت معنوی	ممکن است کارآمد باشد	فزاینده رشد است
رانتهای فراگیری	آری	انتقالات مشروط به فراگیری	ناکارآمد	شاید فزاینده رشد باشد
رانتهای نظارتی	ممکن است	حقوق روی درآمدهای باقیمانده (سود)	شاید کارآمد باشد	شاید فزاینده رشد باشد

در برمی گیرد.

تعریف خان (۲۰۰۰) از رانت جویی دامنه‌ای فراتر از فساد دارد، زیرا فساد در تعریف سازمان شفافیت بین‌المللی^۷ «بهره‌گیری غیرقانونی از جایگاه دولتی به منظور انتفاع خصوصی» دانسته می‌شود و بنابراین، پدیده‌ای است که پنهانی صورت می‌پذیرد؛^۸ حال آنکه رانت جویی، به بهانه‌های گوناگون مانند پشتیبانی از تولیدات داخلی یا صنعتی خاص، از راههای قانونی تا غیرقانونی انجام می‌گیرد.

در همان حال، برخی از نویسندگان مانند رنالی (۱۳۸۲)، رانت جویی را از فساد اقتصادی، ارتشاء و هرگونه بهره‌برداری غیرقانونی جدا می‌دانند. در این نگاه، رانت جویی گونه‌ای تلاش برای بهره‌گیری از منابع عمومی و امتیازات ویژه اقتصادی - اجتماعی تعریف می‌شود که در چارچوب قانون انجام می‌پذیرد. (رنالی، ۲۰۶:۱۳۸۲)

خضری و رنالی (۱۳۸۳، صص ۵۳ و ۵۴)، به نقل از ماکو^۹ (۱۹۹۱، ص ۱۳۹) مکانیسمهای رانت جویی و رانتی را که قانونها و مقررات ایجاد می‌کنند، به اشکال زیر بیان می‌کنند: (۱) با وضع قانونها و مقررات تازه، حقوق تازه‌ای پدید می‌آید و به اعضای گروههای فرادست و با نفوذ اختصاص می‌یابد. (۲) با تصویب برخی قانونها و مقررات، حقوق مالکیت از برخی گرفته می‌شود و به اعضای گروه فرادست از دید سیاسی بازتخصیص می‌یابد. (۳) تنگناهایی برای بهره‌گیری گروههای خاصی از حقوق اقتصادیشان درست می‌کند؛ به گونه‌ای که آن حقوق برای صاحبانشان بی‌ارزش می‌شود و سپس این امکان برای گروههای همسود فرادست فراهم می‌شود که مالکیت آن حقوق را به دست آورند و (۴) برپایه برخی قانونها، امنیت حقوق مالکیت را برای اعضای گروه فرادست بهبود می‌بخشد و همزمان از امنیت حقوق مالکیت اعضای گروه اقلیت می‌کاهد. با این توصیف، در این نوشتار رانت جویی فعالیتی قانونی برای به دست آوردن فرصت و بازتوزیع منافع تعریف می‌شود.

برپایه آنچه گفته شد، در این نوشتار منظور از رانت، امتیاز ویژه‌ای است که بیشتر ریشه در قوانین دارد و رانت جویی به منزله اقداماتی برای پدید آوردن یا نگهداشت رانت است. از این دید، «رانت» متفاوت از فساد است و می‌تواند خوب یا بد باشد. روشن است که با این معنا از رانت، انواع «حمایت» نیز قرار دادن رانت در اختیار گروههای هدف دانسته خواهد شد. در

● جابه‌جایی‌هایی که امروزه در کشورهای رو به توسعه به صورت تخصیص زمینهای دولتی، یا پرداخت وامهای آسان و کم‌بهره از سوی بانکهای دولتی انجام می‌گیرد، از جمله رانتهای برآمده از انتقالات سیاسی است و بسته به ساختارهای اجتماعی، سیاسی و نهادی کشورها، می‌تواند خوب یا بد باشد. در ایران نیز، نمونه‌های روشنی از این دست رانتهای به شکل پروانه‌های واردات، انواع تسهیلات بانکی و... وجود دارد که از همین انتقالات سیاسی مایه می‌گیرد.

کشورها، می‌تواند خوب یا بد باشد. در ایران نیز، نمونه‌های روشنی از این دست رانتهای به شکل پروانه‌های واردات، انواع تسهیلات بانکی و... وجود دارد که از همین انتقالات سیاسی مایه می‌گیرد (خضری، ۱۳۸۷). از دیگر جابه‌جایی‌های سیاسی، آنهایی است که برای نگهداشت ثبات سیاسی صورت می‌گیرد. جدول (۱) فشرده‌ای از ویژگیهای رانتهای را نشان می‌دهد:

۱-۵. رانت جویی و وضع مقررات

توجه به پیوند نزدیک رانت جویی با دولت و فرایند تنظیم مقررات بسیار اهمیت دارد. در این نوشتار، به پیروی از برخی پژوهشگران، رانت جویی گونه‌ای بازتوزیع منابع در سایه قانون شمرده شده و متفاوت از فساد و دیگر روشهای غیرقانونی توزیع منابع در نظر گرفته شده است.

میردال (۱۹۶۸) در بحثی مشابه چنین استدلال کرده بود که امکان‌پذیری فساد و دستیابی به رانت می‌تواند بوروکراتها را برانگیزد تا قانونهایی وضع کنند که موانع تازه‌ای ایجاد کند و زمینه درآمدهای بهتری برای آنان پدید آورد. در این صورت، روشن است که از این دیدگاه ریشه رانت جویی در قانونها و مقررات و حضور دولت در اقتصاد است.^۱

خان (۲۰۰۰، ص ۱۰) نیز، رانت جویی را فعالیتها و اقداماتی می‌داند که در پی تدارک آرایشهایی برای حقوق اقتصادی، با هدف ایجاد رانت برای افراد یا گروههای ویژه است. این اقدامات دامنه‌ای از فعالیتهای قانونی چون لابی‌گری و کمک به مبارزات انتخاباتی، تا کارهای غیرقانونی مانند فساد اقتصادی و سیاسی را

درآمد وضع بدتری دارد و این را مقایسه‌های صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی به‌خوبی نشان می‌دهد» (نادران، ۱۳۹۰).

در چنین ساختاری که بر پایه رانت نفت استوار شده، تلاش دولتها و جهت‌گیری سیاستها، بیشتر به سمت بهره‌مندی همه از رانت نفت است. بنابراین، این دست سیاستها، جدا از برخی آثار مثبت که دارد، در مواردی نیز موجب اتلاف چشمگیر منابع می‌شود. یکی از نمونه‌های روشن چنین سیاست‌هایی، سیاستهای بازتوزیعی مانند دسترسی بیشتر گروههای کم‌درآمد به تسهیلات بانکی است که در سالهای گذشته با شدتی چشمگیر به اجرا درآمد.^{۱۱} ویژگی برجسته این‌گونه سیاستگذاری، توزیع رانت در میان همگان و بهبود توزیع درآمد به بهای کاهش رشد اقتصادی بوده است. البته، با آنکه رانت در میان همگان توزیع شده، گروههای نادارتر، به علل ساختاری مانند کمبود اطلاعات و توانمندی، تحصیلات اندک و...، از این رانتها و توزیع مواهب، کمترین بهره را برده‌اند.

نکته دیگر این است که در اقتصادهای نفتی، رانت قانونگذاری به اندازه رانت نفت دارای اهمیت است. برای نمونه، تورنل و لین (۱۹۹۹) با به دست دادن الگویی نشان می‌دهند که افزایش درآمد نفتی، مایه افزایش رانت‌جویی می‌شود و از راه بازتوزیع منابع، رشد اقتصادی را کند می‌کند. بیورواتن و سلویک (۲۰۰۵)، با پیروی از الگوی تورنل و لین (۱۹۹۹) نشان می‌دهند که گذشته از رانت برآمده از نفت، رانت قانونگذاری نیز خاستگاه رانت‌جویی است و چه بسا رانت قانونگذاری بسیار ویرانگرتر از رانت نفت باشد. رحمانی و گلستانی (۱۳۸۸)، در تکمیل این بحث نشان می‌دهند که درآمدهای نفتی، به خودی خود مایه افزایش نابرابری نمی‌شود، بلکه در کشورهایی که زیرساختهای قانونی و نهادی ضعیف است، درآمدهای نفتی فرصت

این زمینه، آنچه اهمیت دارد این است که این رانتها در چه فعالیت و زمینه‌ای و با چه ساختار اقتصادی و در چه اوضاع و احوالی رخ می‌نماید و همچنین به سود چه کسانی یا گروههایی است؟ پرداختن به این پرسشها، نقشی برجسته در تشخیص رانت از غیر رانت دارد. چنین مواردی نیز متأثر از نقش نهادهای جامعه در سیاستگذاریهای اقتصادی است. برخی از این نهادها و ترتیبات نهادی شامل «نوع حاکمیت سیاسی و چگونگی تقسیم قوا»، «نظام انتخاباتی و نحوه انتصاب نمایندگان و مدیران ارشد»، «جایگاه احزاب در اداره کشور و نحوه تعامل آنها با دستگاه‌های قانون‌گذاری و اجرا»، «نظام اطلاع‌رسانی و شفافیت بازار» و نیز تأثیر نهادهای بین‌المللی است. (راسخی و دیگران، ۱۳۸۵. ص ۱۲۵)

۱-۶. رانت قانونگذاری در برابر رانت نفت

نفت و رانت برآمده از آن در اقتصاد ایران موجب شده است تا رانت‌جویی در ایران با رانت‌جویی در اقتصادی مشابه ولی بدون رانت منابع طبیعی، ناهمسان باشد.^{۱۲} زیرا در کشورهایی که رانت‌های منابع طبیعی در کار نیست، رانت‌خواران و رانت‌جویان، با هزینه‌های چشمگیر و لابی‌گری و نفوذ در هیأت حاکمه به بیشینه‌سازی سود خود می‌پردازند و یکی از نمونه‌های آشکار این‌گونه فعالیت‌های رانت‌جویانه، تلاش برای اثرگذاری بر قانونها و مقررات است. اما آنچه در اقتصادهای استوار بر رانت‌های خام‌فروشی، رفته‌رفته رخ می‌دهد، نوع گسترده‌ای از رانت‌جویی با پیامدهای بسیار و دامنه‌ای فراخ است که گونه‌ای «ساخت و بافت سیاسی، فرهنگی و اجتماعی را به جوامع بار می‌کند که در کنار پاسخگو نبودن دولت (به علت در دست داشتن منابع خام و بی‌نیازی از درآمدهای مالیاتی)، محیط کسب‌وکار غیرشفاف و ناعادلانه، توزیع امکانات (حتا در نسل کنونی) نیز بر پایه شایستگیها و توانمندیها نیست.

هر که به مرکز قدرت نزدیکتر باشد، زمینه بهره بردن از این رانتها برای او بیشتر فراهم است. بنابراین چه دولتیها، چه غیر دولتیها، چه صاحبان سرمایه، چه نیروی کار، چه بازرگانان و چه صنعتگران، همه و همه به جای کارآفرینی و ایجاد رشد و رونق درونزای اقتصادی استوار بر کارآفرینی، به دنبال دست یافتن به سهم بیشتر از رانت‌هایی هستند که به‌ظاهر برای ایجاد آنها سختی زیادی کشیده نشده است. بی‌دلیل نیست که در اقتصادهای رانتی، در سنجش با اقتصادهای مشابه، توزیع

● **میردال استدلال کرده بود که امکانپذیری فساد و دستیابی به رانت می‌تواند بوروکراتها را برانگیزد تا قانونهایی وضع کنند که موانع تازه‌ای ایجاد کند و زمینه درآمدهای بهتری برای آنان پدید آورد. در این صورت، روشن است که از این دیدگاه ریشه رانت‌جویی در قانونها و مقررات و حضور دولت در اقتصاد است.**

سالانه با سند چشم‌انداز با رعایت شفافیت و قابلیت نظارت» تأکید دارد، از بسترهایی است که با تکیه بر عناصر شفافیت و قابلیت نظارت زمینه را برای حذف رانتهای بد و پیگیری نتایج حمایتها و رانتهای خوب هموار ساخته است.

گفتنی است که این بررسی با تمرکز بر برنامه پنجم، نارساییهایی دارد که ریشه آن به ماهیت و کلی بودن برنامه توسعه درباره قانونهای بخشی برمی‌گردد. برنامه توسعه به تعیین خطوط مشی می‌پردازد و کمتر به مصادیق توجه دارد. برای نمونه، اگر قرار است برای تشویق سرمایه‌گذاری خارجی، رانتهایی به سرمایه‌گذاران خارجی داده شود، برنامه توسعه در مقام تعیین راهبردها و خطوط مشی، به این مشوقها نمی‌پردازد و تنها در بند (ب) ماده ۱۱۱ یادآور می‌شود که برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی تعیین و اعمال مشوقها، بسته به نیاز روز و رقابتهای بین‌المللی صورت گیرد. بنابراین، بررسی بیشتر رانتهای اقتصادی، با تمرکز بر برنامه، سخت محدود می‌شود و ضرورت بررسی قانونهای بخشی و تخصصی از دیدگاه رانتهای پیش می‌آید.

از دیگر نارساییها یا ویژگیهای این بررسی، تمرکز آن بر فصل اقتصادی قانون برنامه پنجم و نیز بر پشتیبانها و رانتهای اصلی مصرح در آن است، به‌گونه‌ای که موارد غیراصلی، مانند ماده ۱۲۱ قانون را دربر نمی‌گیرد. در این ماده، برای روشن‌سازی دادوستدهای اقتصادی و شناسایی درآمدهای مالیات‌دهندگان، خرید و نصب و راه‌اندازی دستگاه سامانه صندوق فروش (مکانیزه فروش) سفارش شده است. با توجه به شمار فراوان اصناف و واحدهای خرده‌فروشی در اقتصاد ایران، روشن است که این ماده قانونی رونق خوبی در کسب و کارهای مرتبط با راه‌اندازی صندوقهای مکانیزه فروش و حتا بانکها ایجاد می‌کند. بنابراین، رانتهای در اختیار این کسب و کارها قرار خواهد داد که سرانجام با افزایش درآمدهای مالیات بر ارزش افزوده، به سود کشور خواهد بود و به افزایش بهره‌وری بخش بازرگانی خواهد انجامید. رانتهای یادشده و رانتهای مشابه از آنجا که در مقایسه با دیگر رانتهای، جزئی شمرده شده، در این نوشته، مورد بررسی قرار نگرفته است.

۲-۱. رانتهای حذف شده و رقابت‌گستری

از جمله موادی که با هدف حذف رانتهای و رقابت‌گستری در لایحه و قانون برنامه پنجم گنجانده شده، موادی است که در راستای اجرای سیاستهای

رانتهای جویی را بیشتر می‌کند و این رانتهای جویی در سایه ضعف نهادی مایه افزایش نابرابری می‌شود.

۲. انواع رانتهای در برنامه پنجم توسعه

با توجه به آنچه گذشت، به بررسی بخشهایی از قانون برنامه پنجم خواهیم پرداخت که در آن، پاره‌ای زمینه‌های رانتهای حذف شده یا زمینه‌هایی برای رانتهای جویی درست شده است. درواقع توجه به این زمینه‌ها، پرداختن به این نکته مهم است که نباید به سیستمهای انسانی نگاه مکانیکی داشت (مدلی برای احکام برنامه، ۱۳۸۸، ص ۲۰)؛ زیرا این نگاه پیامدهایی همچون قانون‌گریزی و ایستادگی در برابر اجرای قانون، تلاش برای تغییر آن و بر سر هم تلاش کسانی را نادیده می‌گیرد که قانون را ابزاری برای رانتهای جویی می‌انگارند.

در راستای واکاوی رانتهای گوناگون در برنامه پنجم، بررسی را در چند سطح دنبال می‌کنیم. در سطح نخست، بر رانتهای حذف شده و تلاش قانونگذار برای رقابت‌گستری تأکید می‌گردد. در سطح دوم، رانتهای پشتیبانی‌هایی ویژه مورد توجه قرار می‌گیرد که در بخش یا موضوع ویژه‌ای دیده شده و اثر آن بر رشد ممکن است مثبت باشد یا نباشد. سنجه اصلی در این سطح، تأثیر نظری رانتهای ایجاد شده بر رشد اقتصادی است. در سطح سوم نیز به زمینه‌های رانتهای به‌صورت عام و کلی و دیگر مواردی پرداخته شده است که به‌گونه‌ای با رانتهای پیوند می‌خورد. همچنین، در جاهایی از قانون که ابهام وجود داشته و زمینه برای پاسخگو نبودن دولت فراهم بوده، از مصادیق بالقوه رانتهای جویی شمرده شده و به بررسی درآمده است.

بند (۳۳) سیاستهای کلی برنامه پنجم که بر «برقراری ارتباط کمی و کیفی میان برنامه پنجم و بودجه‌های

● تعریف خان از رانتهای جویی دامنه‌ای فراتر از فساد دارد، زیرا فساد در تعریف سازمان شفافیت بین‌المللی «بهره‌گیری غیرقانونی از جایگاه دولتی به منظور انتفاع خصوصی» دانسته می‌شود و بنابراین، پدیده‌ای است که پنهانی صورت می‌پذیرد؛ حال آنکه رانتهای جویی، به بهانه‌های گوناگون مانند پشتیبانی از تولیدات داخلی یا صنعتی خاص، از راههای قانونی تا غیرقانونی انجام می‌گیرد.

جدول ۳. مهمترین مواد مرتبط با افزایش قدرت رقابتی اقتصاد کشور از راه حذف رانت‌های موجود

ماده	محتوای ماده	جهتگیری و ملاحظات
ماده ۷۴	افشای اطلاعات تداوم یا عدم تداوم ضوابط خاص مرتبط با فعالیت شرکتهای مشمول واگذاری و درحال واگذاری در رابطه با دولت	رقابت گسترتری و شفاف‌سازی
ماده ۸۱	آزادی عمل دستگاههای اجرایی در استفاده از خدمات بانکهای داخلی	این ماده در جهت تقویت بانکهای غیردولتی و رفع تبعیض میان بانکهای دولتی و غیر دولتی است. با توجه به اینکه ماده ۹۴ نحوه تعیین بانک عامل را موقوف به دستورالعملی می‌کند که به تصویب شورای پول و اعتبار می‌رسد، دامنه رانت‌زدایی آن محل ابهام است، زیرا ممکن است دستورالعمل مذکور مبتنی بر رفع کامل تبعیض‌ها نباشد.
بند (ج) ماده ۸۱	تعیین نرخ ارز با توجه به حفظ دامنه رقابت‌پذیری و با ملاحظه تورم داخلی و خارجی و شرایط کلان	این ماده با هدف تنظیم نرخ ارز و زدودن رانتهای برآمده از واردات ارزان با ارز ارزان تدوین شده، ولی چگونگی تنظیم آن به تشخیص دولت واگذار شده و بسیار قابل تفسیر است.
ماده ۸۶	حذف رانت استفاده از منابع قرض‌الحسنه برای بانکها با جداسازی حسابها و تخصیص کامل این منابع برای اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه	بانکهایی که به منابع قرض‌الحسنه دسترسی دارند می‌توانند با دادن وامهای غیر قرض‌الحسنه به سود معناداری دست یابند که گونه‌ای رانت شمرده می‌شود. این ماده در جهت حذف رانت یاد شده است.
ماده ۹۱	الزام بانکها و مؤسسات اعتباری به اعطای وام براساس اعتبارسنجی و تعیین حد اعتباری	با اجرای کامل این ماده، رانت مشتریانی که همواره از بخش بزرگی از اعتبارات بهره می‌برند و چه بسا در زمره بدهکاران بانکی هستند، حذف می‌شود.
بند (ز) ماده ۹۹	ایجاد «پایگاه اطلاعاتی مدیران بازار سرمایه کشور»	مؤثر بر رشد. یکی از کارکردهای ایجاد چنین پایگاهی، کاهش رانت‌جویی و سالم‌سازی فضای رقابتی، از راه حذف رانتهای اطلاعاتی مدیران می‌تواند باشد.
ماده ۱۱۳	مشارکت شرکتهای بیمه خارجی با شرکتهای بیمه تجاری داخلی با اولویت بخش غیردولتی	تقویت بخش بیمه‌ای کشور و زمینه‌سازی برای افزایش رقابت که نیازمند ارزیابی پیوسته است.
ماده ۱۱۶	لغو بیمه انحصاری دستگاههای اجرایی در شرکت سهامی بیمه ایران	حذف رانت انحصاری شرکت سهامی بیمه ایران در جهت رقابت گسترتری و اثرگذاری بر رشد
بند (ج) ماده ۱۶۱	اصلاح وظایف، اختیارات و مسئولیت‌های سازمان هواپیمایی کشوری با هدف تقویت متناسب نمودن وظایف و اختیارات حاکمیتی سازمان / اصلاحات جهت واگذاری فعالیتها به بخش خصوصی و تعاونی و خدمات‌رسانی بهینه صنعت هوایی	گسترش رقابت‌پذیری با رویکرد لغو انحصارات در صنعت حمل‌ونقل هوایی

مأخذ: برگرفته از قانون برنامه پنجم

● برخی از نویسندگان مانند رنانی رانت‌جویی را از فساد اقتصادی، ارتشاء و هرگونه بهره‌برداری غیرقانونی جدا می‌دانند. در این نگاه، رانت‌جویی گونه‌ای تلاش برای بهره‌گیری از منابع عمومی و امتیازات ویژه اقتصادی - اجتماعی تعریف می‌شود که در چارچوب قانون انجام می‌پذیرد.

کلی اصل چهل و چهارم قانون اساسی و در راه بسترسازی برای خصوصی‌سازی موفق و کاهش تصدیگری بخش دولتی پیش‌بینی شده است. در این راستا، امتیازاتی که بخش دولتی از آن برخوردار بوده، حذف شده یا به بخش غیردولتی هم تعمیم داده شده است. از مهمترین این مواد، می‌توان از مواد ۱۱۳، ۱۱۶، ۷۴ و بند (ج) ماده ۱۶۱ یاد کرد.

چنان‌که از جدول (۲) برمی‌آید، در زمینه‌های یادشده، رانت انحصاری فعالیت شرکت دولتی، به‌گونه‌ای حذف شده و زمینه برای فعالیت شرکت‌های غیردولتی و خارجی نیز فراهم شده است. برای نمونه، برپایه ماده ۸۱ دستگاه‌های اجرایی ناگزیر از بهره‌گیری از خدمات بانک‌های دولتی نخواهند بود و می‌توانند آزادانه از خدمات هر بانکی که بخواهند استفاده کنند. خوبی بزرگ این ماده آن است که زمینه رقابت برابر میان بانک‌های دولتی و خصوصی را فراهم می‌کند. همین نکته در مورد ماده ۱۱۶ که به لغو امتیاز انحصاری بیمه ایران می‌پردازد موضوعیت دارد.

در ماده ۸۶ هم یکی از مصادیق رانت در اقتصاد ایران که تاکنون بانک‌ها از آن برخوردار بوده‌اند، یعنی استفاده از منابع حساب‌های قرض‌الحسنه و مصرف کردن آن در عقود مبادله‌ای و مشارکتی با سازوکاری که پیش‌بینی شده، در شرف حذف از سیستم بانکی است. در واقع رایگان بودن منابع قرض‌الحسنه برای بانک‌ها موجب می‌شود که گاهی به‌صورت سلیقه‌ای و دلبخواه این منابع را تخصیص دهند. شاخصی که می‌تواند تا اندازه‌ای نشان‌دهنده این مسأله باشد، سهم وام‌های قرض‌الحسنه از کل تسهیلات اعطایی بانک‌ها است. در سال‌های اجرای قانون بانکداری بدون ربا، سهم سپرده‌های قرض‌الحسنه کمابیش ثابت و در حدود ۱۰ درصد بوده است، ولی سهم وام‌های قرض‌الحسنه از حدود ۱۱ درصد در نخستین سال‌های اجرای قانون

عملیات بانکی بدون ربا به سه درصد در ۱۳۸۶ رسیده است.^{۱۲} بنابراین با استناد به نسبت وام‌های قرض‌الحسنه در مقایسه با نسبت منابع قرض‌الحسنه از کل مصارف و منابع بانک‌ها مشخص می‌شود که با همه سفارش‌های قانونی و شرعی، بانک‌ها منابع قرض‌الحسنه را به مصرف دیگر عقود و تسهیلات دارای بازده می‌رسانند. از این‌رو، ماده ۸۶ با تأکید بر جداسازی حساب‌های قرض‌الحسنه از دیگر حساب‌ها و مصرف کامل منابع آن در وام‌های قرض‌الحسنه، در پی گونه‌ای رانت‌زدایی از اقتصاد کشور و کارکرد سیستم بانکی است. این موضوع، برپایه آنچه در سیاست‌های کلی برنامه پنجم آمده است، نیازمند توجه به ساختار و زمینه‌ای است که در آن بانکداری بدون ربا اجرا می‌شود.

۲-۲. رانتهای ویژه و بخشی

گذشته از رانتهای و رانت‌زدایی‌های سودمندی که در بالا بدان اشاره شد، در این بخش به بررسی رانتهایی می‌پردازیم که در سایه پشتیبانی‌های قانونگذار از بخش یا زمینه‌ای ویژه درست می‌شود، یا احتمال آن پدید می‌آید. البته چنان‌که در بخش‌های پیش گفته شد، امکان احصاء همه این موارد وجود نداشته است. بنابراین، مهمترین آنها را در جدول (۳) آورده و برخی را به علت اهمیت و اثرگذاریشان به صورت جداگانه بررسی کرده‌ایم. گفتنی است که برخلاف رانتهای ذکر شده در جدول پیشین، رانتهای ویژه و بخشی می‌تواند در عمل به نتایج خوب یا بد در اثرگذاری بر توسعه و توزیع درآمد بینجامد، همچنان‌که ممکن است از آن سوءاستفاده نیز بشود.

برای نمونه، بند الف ماده ۱۲۴ که بر افزایش سهم تعاونیها به (۱۵) درصد در بازار پولی کشور تا سال چهارم برنامه از راه فراهم کردن تسهیلات لازم برای صدور پروانه فعالیت سازمان‌های مالی و پولی و بانک‌های تعاونی اشاره دارد مستلزم رشد غیر طبیعی تعاونیها در بازار پولی و بانکی است که چه بسا می‌تواند زمینه‌ای برای رانت‌جویی باشد. این موضوع با توجه به جایگاه کنونی این بخش در بازار پولی کشور که کمابیش دو درصد برآورد می‌شود،^{۱۳} تنها با دادن رانتهای و امتیازات ویژه به این بخش می‌تواند تحقق یابد. چنین می‌نماید که افزایش ساختگی سهم بخش تعاون در اقتصاد کشور هیچ‌گاه مورد نظر مسئولان عالی نظام نبوده و به جای آن افزایش طبیعی سهم بخش تعاون از راه ایجاد و گسترش فعالیت‌های تعاونی، برخاسته از پویایی‌های اقتصاد مورد

جدول ۴. مهمترین رانتهای ویژه و بخشی

شماره ماده	موضوع رانت و پشتیبانی	اثر بر رشد
ماده ۶۹	استفاده از نام و نشان تجاری در بازار خرده‌فروشی و عمده‌فروشی	کسب و کارهای دارای نام و نشان، رانت ویژه‌ای پیدا می‌کنند. بنابراین، در اجرا ممکن است این کسب و کارها، با گرفتن هزینه‌ای، برخی دیگر از کسب‌وکارها را زیر پوشش بگیرند. با این توصیف عملکرد این ماده با نظارت مؤثر و اجرای تدریجی قانون می‌تواند به افزایش بهره‌وری و رشد بینجامد.
ماده ۷۸	حمایت از تولید داخلی و تأمین نیازهای دولت از تولیدکنندگان داخل	این پشتیبانی می‌تواند رانت خوب و مؤثر بر رشد، یا رانت زیانبار و ضد توسعه باشد. ضوابط مربوطه باید چنان باشد که در بخشهای دولتی، برخی رانتها را به زیان دیگر تولیدکنندگان، در اختیار تولیدکنندگان ویژه نگذارد. برای نمونه، زمانی که قانون دستور می‌دهد موتور یک دستگاه از تولیدکننده داخلی خریداری شود، تولیدکنندگان موتور سود می‌برند، ولی تولیدکنندگان اصل دستگاه و مصرف‌کنندگان زیان می‌بینند که این، به معنای بازتوزیع منابع از گروهی به گروه دیگر است.
بند (د) ماده ۸۰	حمایت از فعالیتهای غیرمتشکل اقتصادی خانوارها و تبدیل آنها به فعالیتهای متشکل	اثر قاطعی بر رشد خواهد داشت، زیرا به‌علت کاستیهای نظام آماری کشور، برخی از فعالیتهای اقتصادی غیرمتشکل در تولید ناخالص داخلی بازتاب نمی‌یابد.
تبصره ماده ۱۰۳	حذف موانع غیر تعرفه‌ای و غیرفنی به استثنای محصولات کشاورزی	رانت خوب برای پشتیبانی از فراورده‌های کشاورزی است، ولی بی‌ضابطه و مبهم است و در فراورده‌ها و زمانهای گوناگون، اثرگذاری آن، سخت از چگونگی اجرا و نرخهای تعرفه پیروی می‌کند.
تبصره ذیل بند (ج) ماده ۱۰۴	اصلاح قوانین صادرات و واردات شامل ارایه مشوقهای صادراتی	مشوقهای صادراتی، همچون رانتهای است که با توجه به قانونهای گوناگون می‌تواند زمینه سوءاستفاده را فراهم آورد. ارزیابی اثر مشوقهای صادراتی، در میان مدت میسر می‌شود.
بند (الف) ماده ۱۲۴	افزایش سهم تعاونیها به ۱۵ درصد در بازار پولی و بانکی کشور	افزایش سهم تعاونیها، به‌گونه غیرطبیعی با توزیع رانت پیوند خواهد داشت. بنابراین اثر بر رشد نیز نامعین است.
بند (ب) ماده ۱۳۳ و ماده ۱۳۹	تشویق تولیدکنندگان غیردولتی برق و صنعت برق	مؤثر بر رشد و تقویت فضای رقابتی در صنعت برق
ماده ۱۵۱	حمایت از سرمایه‌گذاریهایی خطرپذیر در صنایع نوین	دادن رانتهای شومپیتری و فراگیری در پشتیبانی از صنایع نو، که اثر مثبتی بر رشد اقتصادی دارد. البته تا جایی اثر آنها مثبت است که تشخیص سرمایه‌گذاریهایی خطرپذیر، به صلاحدید و تشخیص مجری واگذار نشود.
بند (د) ماده ۱۶۳	کمک به بخش غیردولتی در ارتقای وضعیت حمل‌ونقل جاده‌ای	با نظارت مؤثر و مبتنی بر برنامه‌ریزی درست، می‌تواند به بهبود ترابری جاده‌ای و رشد بخش ترابری بینجامد.

مأخذ: برگرفته از قانون برنامه پنجم

نظر بوده است.

نکته مهم آن است که در بسیاری مواقع، قانونگذار قصد دامن زدن به فضای رانت‌جویی را ندارد و رانت پدید آمده و رقابت بر سر بهره‌گیری از آن، نتیجه فرعی قانون وضع شده است. از این رو، هر قانون خیرخواهانه‌ای که وضع می‌شود، باید با توجه به پیامدهای رانتخیز آن مورد بررسی قرار گیرد. برای نمونه، پشتیبانی از تولید داخلی مبتنی بر نیتی خیر و در جهت تقویت بنیه تولیدی تولیدکنندگان داخلی است، ولی همین قانون، انگیزه تولید غیر اقتصادی بسیاری از کالاها را فراهم می‌کند و هزینه این تولید ناکارآمد را تولیدکنندگان حاضر در پایین دست زنجیره ارزش محصول و مصرف‌کنندگان می‌پردازند. در برابر، برنامه روشنی برای اصلاح نرخ ارز تدوین نمی‌شود تا تولیدکنندگان وابسته به واردات، زیان نبینند که نتیجه آن تبدیل شدن افراد به واردکننده و زیان دیدن بخش بزرگی از تولیدکنندگان دیگر است. اینها، همه برآمده از جابه‌جایی ثروت میان سودبرندگان گوناگون است و اثر کلی آن بر رشد، بسیار ناروشن است.

۲-۳. زمینه‌های کلی و رانتهای عام

در این بخش، برخی از ابهاماتی که می‌تواند زمینه را برای پاسخگو نبودن دولت در آینده فراهم سازد و از این رو می‌تواند از مصادیق رانت یا شبه‌رانت باشد، به اختصار بیان می‌شود، ضمن اینکه جا دارد به مهمترین رانت حاصل از منابع طبیعی در اقتصاد ایران یعنی نفت، که در اختیار دولت است اشاره شود. از این روی و با هدف رهایی از اقتصاد نفتی و تک‌محصولی که از آرمانهای اقتصادی کشور به‌شمار می‌رود و در اسناد

● در اقتصادهای نفتی، رانت قانونگذاری به اندازه رانت نفت دارای اهمیت است. برای نمونه، تورنل و لین نشان می‌دهند که افزایش درآمد نفتی، مایه افزایش رانت‌جویی می‌شود و از راه بازتوزیع منابع، رشد اقتصادی را کند می‌کند. بیورواتن و سلویک با پیروی از الگوی تورنل و لین می‌گویند که گذشته از رانت برآمده از نفت، رانت قانونگذاری نیز خاستگاه رانت‌جویی است و چه بسا رانت قانونگذاری بسیار ویرانگرتر از رانت نفت باشد.

بالادستی برنامه پنجم و برنامه‌های قبلی بارها آمده است، نمی‌توان در اقتصاد ایران برنامه توسعه را برنامه نامید تا هنگامی که از اتکای دولت و بودجه دولت به نفت، نگاهد. با چنین پیش‌فرضی، در بخشی از فصل پنجم قانون (فصل اقتصادی) پیش‌بینی‌هایی برای کاهش وابستگی به نفت صورت گرفته که لازم است مورد توجه جدی قرار گیرد.

از موارد مبهمی که لایحه برنامه پنجم گرفتار آن بود و در قانون تا اندازه‌ای اصلاح شد، معین نبودن شاخصها و هدفهای کمی، بعنوان اهداف برنامه بود. از آن رو که متغیرهایی همچون نرخ رشد اقتصادی، نرخ تورم و بیکاری، اندازه موفقیت دولتها در گستره اقتصادی را تعیین می‌کند و نشان می‌دهد که نپرداختن به این موضوع در قانون برنامه پنجم توسعه، می‌توانسته ارزیابی توفیق نسبی برنامه و کارکرد دولت را با دشواری و نارسایی روبه‌رو سازد، بنابراین در ماده ۲۳۴ برنامه کوشش شد تا بر پایه نرخ هشت درصدی رشد اقتصاد کشور و نرخ بیکاری هفت درصدی، بعنوان بخشی از اهداف کمی برنامه در حوزه کلان اقتصادی این ابهام و به تعبیری «رانت عام برنامه‌ای» از میان برداشته شود؛ ولی هدفی برای نرخ تورم معین نشد. گفتنی است که در سیاستهای کلی هم برای این موضوع هدفگذاری نشده بود و لازم بود که در قانون این کار انجام گیرد.

۳. بهره‌سختن

رانت‌جویی پدیده‌ای است که همچون فرایندی می‌تواند دگرگونی قانونها و مقررات را دامن زند و مایه ایجاد رانت برای گروهها و افراد با نفوذ شود. این پدیده که بیشتر به‌گونه قانونی و در شکل چانه‌زنی برای دگرگونی قانونها صورت می‌گیرد، با فساد که پنهانی صورت می‌گیرد و بیشتر برای بهره‌گیری از اختیارات دولتی در راه سود فردی است، متفاوت است. رانتهایی که این‌گونه پدید می‌آید آثار گوناگون بر جای می‌گذارد و این پیامدها، خود تابع عوامل گوناگون و اوضاع و ساختارهای گوناگون اقتصادی است. با این همه، رانت چنانچه بر رشد اقتصادی اثر مثبت و مستقیم داشته باشد، رانت سودمند و خوب نامیده می‌شود و گرنه، رانت بد است. رانت همچنین وجه مشترکی با پشتیبانیهای قانونی دارد و از این روی، با اینکه برخی از قانونگذاران، بدان پشتیبانی می‌گویند، برخی دیگر با توجه به آثار سوء قوانین و مقررات بر توزیع درآمد و منافع، بدان رانت

● شماری از کارشناسان بر آنند که درآمدهای نفتی، به خودی خود مایه افزایش نابرابری نمی‌شود، بلکه در کشورهایی که زیرساختهای قانونی و نهادی ضعیف است، درآمدهای نفتی فرصت رانت جویی را بیشتر می‌کند و این رانت جویی در سایه ضعف نهادی مایه افزایش نابرابری می‌شود.

دارد، و ماده ۷۸ که درباره پشتیبانی از تولید داخلی است، زمینه‌هایی برای رانت پدید می‌آورند که خوب و بد بودن آن بسته به چگونگی اجرا است و رفته‌رفته روشن خواهد شد. از این‌رو، گاهی برای نتیجه‌گیری و پشتیبانی بهتر از صنعت و فعالیتی، لازم است با تصویب قوانین الحاقی، شفاف‌سازی شود به طوری که در برابر پشتیبانی از تولیدکنندگان، تشکیلات حمایت از مصرف‌کنندگان نیز تقویت شود؛ یا برای پشتیبانی از صنایع داخلی، برپایه زمان‌بندی برای تدابیر حمایتی، روشهای غیرتجاری و مالی در دستور کار قرار گیرد، که برای نمونه می‌توان از سیاستهای نرخ ارز، تقویت نهادهای اقتصادی و کاهش هزینه‌های دادوستد یاد کرد.

یادداشتها

۱. به این نمونه در منابع گوناگون، به نحوی اشاره شده است. از جمله منابع قابل استفاده می‌توان از مولر (۲۰۰۳، فصل ۱۵) هندریکز و مایلز (۲۰۰۷، فصل ۱۱) و کالیز و جونز (۱۹۹۸، فصل ۵) یاد کرد.
۲. اینکه بخشی از هزینه‌های به‌دست آوردن رانت، ممکن است تنها جابه‌جایی از یک گروه به گروه دیگر باشد و یک زیان ویژه رفاهی نباشد، در بروکز و هیجدر (۱۹۸۶) مورد بحث قرار گرفته است. در واکنش به این موضوع، کانگلتن (۱۹۸۸) می‌گوید که پرداخت به کسانی چون لابی‌کنندگان، تنها یک جابه‌جایی نیست، زیرا آنان می‌توانسته‌اند در زمینه‌ای مولد به کار بپردازند. (نقل شده در مولر، ۲۰۰۳، ص ۳۳۵).
۳. گوردون تالوک نیز در تحلیلی همانند، به سه دلیل رانت را زیانبار و اثر آن بر رشد اقتصادی را منفی می‌داند: ۱. سرمایه‌گذاری اولیه افراد رانت‌جو؛ ۲. نیروهای دولتی که برای تنظیم رانتها استخدام و مشغول به کار می‌شوند و کارایی بایسته را ندارند؛ ۳. منابعی که به نمایندگان دولت از سوی افراد رانت‌جویان برای نفوذ و رانت‌خواری پرداخت می‌شود. هر سه عامل به از میان رفتن منابع می‌انجامد و کاهش کارایی را به دنبال دارد. (ابریشمی و هادیان، ۱۳۸۳، ص ۸)، به این

می‌گویند. بنابراین رانت، رانت‌جویی، پشتیبانی و حتا فساد، همبستگی سازمان‌یافته‌ای با هم دارند که خروجی آن می‌تواند چندوچون اثر کلی را در اثرگذاری بر رشد اقتصادی مشخص سازد و وجه برتر موضوع را مبنی بر اینکه قوانین در جهت رانت‌جویی بوده است یا افزایش رقابت و حمایت آشکار کند.

بدین‌سان، رانتها و هدفهای قانون‌گذار از انواع پشتیبانیهای قانونی و مالی باید در چارچوبی منسجم، شفاف و در راستای هدفهای اجتماعی که با نظارت مؤثر همراه است، تعریف و بررسی شود. این مهم به معنای اثرگذاری متغیرهای گوناگون بر هدفهای قانونگذار و دادن رانتها و انواع پشتیبانیهای مالی و قانونی در برنامه است. متغیرهای یادشده، چون تعیین‌کننده نقش کیفی رانتهاست بخشی از شرایط محیطی برنامه به‌شمار می‌آید و ایجاب می‌کند که رانتها به‌صورت شفاف و هدفمند در قوانین برنامه مشخص شود. در این راستا، تأکید سیاستهای کلی برنامه پنجم بر رعایت شفافیت و قابلیت نظارت در تنظیم برنامه و ارتباط آن با بودجه‌های سالانه، زمینه را برای تحقق موارد بالا آماده می‌کند و بنابراین، مجالی برای حذف رانتهای بد و پیگیری نتایج پشتیبانیها و رانتهای خوب فراهم ساخته است.

با این وصف، در این نوشتار، منظور از رانت جویی فعالیت قانونی برای به‌دست آوردن و تخصیص رانت برای تحقق بخشیدن به هدفهای توسعه‌ای و غیرتوسعه‌ای است. بر این پایه، این بررسی تلاشی است برای شناسایی بخشی از انواع رانتها و رانت‌زداییهای صورت گرفته در قانون برنامه. در این رهگذر، مواد مورد نظر در سه دسته رانت‌زدایی و رقابت‌گستری، رانتهای بخشی و رانتهای عام مورد بررسی قرار گرفت. این بررسی، نشان داد که برنامه تلاش خوب و مشخصی برای حذف رانتهایی که پاره‌ای شرکتهای دولتی از آن برخوردار بوده‌اند به عمل آورده و در کنار آن، با پشتیبانیهایی که از بخش خصوصی داشته، زمینه ساز اجرای سیاستهای کلی اصل ۴۴ قانون اساسی است. در این گروه از رانتها حذف شده می‌توان از مواد ۷۴، ۸۱، ۱۱۳، ۱۱۶ و بند (ج) ماده ۱۶۱ یاد کرد. با این همه، از موادی هم که جزء رانتها بخش دست‌بندی می‌شود و ممکن است در عمل به رانت بد تبدیل شود، می‌توان از بند (الف) ماده ۱۲۴ یاد کرد که بر افزایش سهم تعاونیها به ۱۵ درصد در بازار پولی کشور تا سال چهارم برنامه اشاره دارد؛ همچنین ماده ۶۹ که بر استفاده از نام تجاری در بازار خرده‌فروشی و عمده‌فروشی تأکید

دارند، ولی بی‌گمان هم‌افزایی این چهار مؤلفه، بلایی بر سر اقتصاد ایران آورده، که اصلاح آنرا نزدیک به محال کرده است.

۱۱. از پیامدهای چنین سیاستی اینکه برپایه گزارش دیوان محاسبات کشور در پاییز ۱۳۸۹ بیش از ۵۶ درصد بدهکاران سیستم بانکی را هفت میلیون و ۳۰۰ هزار نفری تشکیل می‌داده‌اند که هر یک به‌گونه میانگین دو میلیون تومان بدهی داشته‌اند. این آمارها نشان از پراکندگی گیرندگان تسهیلات در میان لایه‌های وسیع‌تری از شهروندان دارد. (نادران، ۱۳۹۰).

۱۲. آمارهای پولی و بانکی سالهای گوناگون، وب‌سایت بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

۱۳. شاخص مذکور براساس نسبت سرمایه بانک توسعه تعاون به سرمایه کل بانکها محاسبه شده که حدود ۲ درصد است.

منابع و ماخذ

- ابریشمی، حمید و هادیان، محمد (۱۳۸۳)؛ «رانت‌جویی و رشد اقتصادی»؛ *تحقیقات اقتصادی*، ش ۶۷، زمستان ۱۳۸۳، صص ۲۸-۱.

- اسحاقی، سیدحسین (۱۳۸۴)؛ «نگاهی به پدیده رانت و رانت‌جویی در ایران»؛ *رواق اندیشه*، شماره ۴۵، شهریور، صص ۲۱ تا ۳۲.

- پایگاه اینترنتی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و آمارهای پولی و بانکی www.cbi.ir

- خان، مشتاق حسین (۱۳۸۶)؛ *رانت‌ها، رانت‌جویی و توسعه اقتصادی*؛ ترجمه محمد خضری، پژوهشکده مطالعات راهبردی.

- خضری، محمد و رنانی، محسن (۱۳۸۳)؛ «رانت‌جویی و هزینه‌های اجتماعی آن»؛ *نامه مفید*، شماره ۴۵، آذر و دی، صص ۴۵ تا ۸۰.

- خضری، محمد (۱۳۸۷)؛ «اقتصاد سیاسی رانت‌جویی در بودجه‌ریزی دولتی ایران»؛ *پژوهشنامه علوم سیاسی*، س ۳، صص ۷۲-۳۹.

- راسخی، سعید، و دیگران (۱۳۸۵)؛ «اقتصاد سیاسی حمایت در نظامهای تجاری»، *پژوهش‌نامه علوم انسانی و اجتماعی*، ش ۲۰، صص ۱۳۴-۱۰۹.

- رحمانی، تیمور و گلستانی، ماندانا (۱۳۸۸)؛ «تحلیلی از نفرین منابع نفتی و رانت‌جویی بر توزیع درآمد در کشورهای منتخب نفت‌خیز»؛ *تحقیقات اقتصادی*، ش ۸۹، صص ۸۶-۵۷.

- رنانی، محسن (۱۳۸۲)؛ «دولت رانتی و ناکارآمدی اقتصاد»؛ *مطالعات راهبردی*، ش ۱۹، بهار، صص ۲۱۱-۲۰۶.

- رهبر، فرهاد، و دیگران (۱۳۸۱)؛ *بازشناسی عارضه فساد مالی (ماهیت، گونه‌ها، پیامدها و آموزه‌های تجربی)* دانشگاه تهران، جهاد دانشگاهی دانشکده اقتصاد، موسسه نشر جهاد، تهران.

موارد باید دلسردی برخی از کارآفرینان و سرمایه‌گذاران را در پیگیری فعالیتهای تولیدی و ارزش‌آفرین افزود. هرچند بخشی از آنان نیز گاه با شناسایی فرصتهای رانتی، بیشترین بهره‌برداری را در جهت منافع خود می‌کنند.

۴. مانند بیمه‌های بیکاری و حقوق بازنشستگی که ماحصل پس‌اندازهای فرد در گذشته است.

۵. سرکوب مالی، گونه‌ای رانت (مالی) دانسته می‌شود که بسته به مکانیسمهای سیاسی صورت می‌پذیرد. البته در حالت کلی، نهادهای مالی در بیشتر کشورهای رو به توسعه، برای هدایت جابه‌جایی‌ها به سرمایه‌داری و کسب‌وکارهای نوپای درگیر انباشت اولیه سرمایه و نیز به هواداران سیاسی دولتها و حکومتها (که از لایه‌های میانی جامعه‌اند) و برای حفظ ثبات سیاسی (که از الزامات رشد و توسعه است)، به کار می‌افتد. هواداران سیاسی دولت گاهی در کشورهایی چون مالزی بخش چشمگیری از رانتها را به خود اختصاص داده‌اند. برای اطلاعات بیشتر رجوع کنید به خان، مشتاق حسین؛ *رانتها، رانت‌جویی و توسعه اقتصادی*. ترجمه محمد خضری. انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی. ۱۳۸۶.

۶. در نوشته‌هایی درباره رانت که متناسب به ریکاردو است، علت عمده رانت کمیابی ذاتی عوامل تولید یا کشش‌ناپذیری عوامل تولید است. ولی از دهه ۱۹۶۰ به این سوی، اقتصاددانانی چون کروگر، تالوک، بوکانن و تولیسون، علت اساسی رانت را مداخله دولت می‌دانند. از این دیدگاه، دولت با ایجاد موانع مصنوعی برای ورود به بازار، رانتها و منافع برای گروههایی ویژه و به زیان گروههای دیگر درست می‌کند.

7. Transparency International

۸. البته درباره تعاریف رانت و فساد (مالی و اقتصادی) دیدگاهها ناهمسان است. با این همه، رانت گاهی درست مترادف با فساد مالی به کار می‌رود و با آن همپوشانی دارد. بدین‌سان، برسرهم ضد تولیدی، ضد بهره‌وری و بیشتر اوقات هم‌زاد با ناکارایی اقتصادی پنداشته شده است (کولین و رز - آکرم، ۲۰۰۰، به نقل از رهبر، فرهاد؛ میرزاوند، فضل‌الله و زال‌پور، غلامرضا، ۱۳۸۱، صص ۱۰).

9. Mbaku, John M. (1991). "property Rights and Rent Seeking in South Africa", *Cato Journal* Vol. 11, No. 1.

۱۰. البته غیر از رانت نفت، اقتصاد شبه دولتی و انحصاری نیز به گسترش و استواری ساختارهایی ویژه و منحصر به فرد در اقتصاد ایران کمک کرده است. شاید دو ویژگی دیگر هم هست که چندوچون اقتصادی مانند اقتصاد ایران را تعریف می‌کند: «رانتی» بودن و «انحصاری» بودن. هرچند چهار مؤلفه نفتی، دولتی، رانتی، انحصاری بودن بر یکدیگر تأثیر متقابل

- خرداد ۱۳۸۹.
- میدری، احمد (۱۳۷۳)؛ «عدم تقارن اطلاعات منبع رانت»؛ راهبرد، شماره ۴، پاییز، ص ۴۳ تا ۶۲.
- نادران، الیاس، «عدالت توزیعی و اقتصاد رانتی»؛ دومین نشست اندیشه‌های راهبردی با موضوع «عدالت» سه‌شنبه ۲۷ اردیبهشت ماه.
- نورث، داگلاس سی. (۱۹۹۰)؛ **نهادها، تغییرات نهادی و عملکرد اقتصادی**؛ ترجمه محمد رضا معینی، انتشارات برنامه و بودجه، ۱۳۷۷.
- Bjorvatn, Kjetil and Kjetil Selvik (2005), **“Destructive Competition: Oil and Rent Seeking in Iran”**; Norwegian School of Economics and Business Administration, University of Oslo.
- Brooks, M. A. and Heijdra, B. J. (1989); “Exploration of Rent Seeking”; **Economic Record**, Vol. 65, No. 188, p. 32-50.
- Buchanan, James M. (1980); “Rent Seeking and Profit Seeking”; in J.M. Buchanan, R. D. Tollison, and G. Tullock, 1980, 3-15.
- Cullis, J. and Jones, P. (1998); **Public Finance and Public Choice**; 2ed.
- Hindriks, Jean and Myles, Gareth D. (2007); **Intermediate Public Economics**; MIT Press, Cambridge, MA, U.S.A.
- Littlechild, S. (1981); “Misleading Calculations of the Social Costs of Monopoly Power”; **Economic Journal**, Vol. 91, No. 362, p. 8-63.
- Mueller, Denis C. (2003); **Public Choice III**; Cambridge University Press.
- Posner, Richard A. (1975); “The Social Costs of Monopoly and Regulation”; **Journal of Political Economy**, Vol. 83, p. 807-27
- Ricketts, M. (1987); “Rent Seeking Entrepreneurship, Subjectivism, and Property Rights”; **Journal of Institutional and Theoretical Economics**; Vol. 143, p. 457-66.
- Tornell, A. and P. R. Lane (1999); “The voracity effect”; **American Economic Review**, Vol. 89, No. 1, p. 22-46.
- سیاستهای کلی برنامه پنجم، ابلاغی مقام معظم رهبری.
- طیبیان، محمد (۱۳۷۱)؛ «رانت اقتصادی بعنوان یک مانع اقتصادی»؛ برنامه و توسعه، زمستان، ش ۴.
- فیسمن، ریموند و میگل ادوارد (۲۰۰۸)؛ **تبهکاران اقتصادی: فساد، خشونت و فقر ملت‌ها**؛ ترجمه فرخ قبادی، نشر نگاه معاصر، تهران ۱۳۸۹.
- قانون برنامه پنجساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۰-۱۳۹۴). اداره کل تدوین قوانین. مجلس شورای اسلامی. بهمن ۱۳۸۹.
- گانینگ، ج. پ. (۲۰۰۰)؛ **درک دموکراسی: رویکردی بر انتخاب عمومی (تحلیل اقتصادی نهادهای سیاسی)**، ترجمه محسن رنایی و محمد خضری، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ۱۳۸۵.
- لایحه برنامه پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۳-۱۳۸۹)؛ انتشارات معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهوری. ۱۳۸۸.
- لوح حق (حافظه قوانین)، **مجموعه قوانین و مقررات کشور**، دفتر فن‌آوری‌های نوین، معاونت پژوهشی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۸.
- مرکز پژوهش‌های مجلس؛ «بررسی برنامه پنجم توسعه (۸)، فصل پنجم - اقتصادی: کاهش وابستگی به نفت، اصلاح نظام مالیاتی»، **توسعه تعاون**. شماره مسلسل ۱۰۲۵۶. خرداد سال ۱۳۸۹.
- مرکز پژوهش‌های مجلس؛ «درباره برنامه پنجم توسعه: ارزیابی مدلی برای ارزیابی احکام برنامه پنج ساله توسعه»؛ دفتر مطالعات برنامه و بودجه، شماره مسلسل ۹۹۳۲، آبان ۱۳۸۸.
- مرکز پژوهش‌های مجلس. **درباره برنامه پنجم توسعه: آسیب‌شناسی برنامه‌های توسعه در ایران**، دفتر مطالعات برنامه و بودجه، شماره مسلسل ۹۷۰۷، خرداد ۱۳۸۸.
- مرکز پژوهش‌های مجلس؛ «درباره لایحه برنامه پنجم توسعه (۲): ارزیابی اجمالی لایحه (ویرایش اول)»، دفتر مطالعات برنامه و بودجه، فروردین ۱۳۸۹.
- مرکز پژوهش‌های مجلس، «بررسی برنامه پنجم توسعه (۷)، فصل پنجم - اقتصادی: تجارت، سرمایه‌گذاری خارجی، مناطق آزاد و بیمه‌های بازرگانی»؛ شماره مسلسل ۱۰۲۵۴.